

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ BİNGÖL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Bingol University
The Journal of Bingol Studies

Arkeoloji Özel Sayısı

Cilt/Volume: 4 Sayı/Issue: 2
BAHAR 2018

Onursal Editör / Honorary Editor

Prof.Dr. İbrahim ÇAPAK

Editör / Editor

Prof. Dr. Mehmet İŞIKLI

Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ

Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ

Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER
Vedat SEZER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Editor

Müslüm AYYILDIZ

Tanıtım ve Halkla İlişkiler Müdürü / Advertising and Public Relations Manager

M. Emin YETİŞİR

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof.Dr. Abdullah BAYRAM (Nişantaşı Ünv.), Prof.Dr. Hüseyin Hüsnü GÜNDÜZ (İstanbul Yeni Yüzyıl Ünv.),
Prof.Dr. İbrahim ÇAPAK (İstanbul Ünv./ Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Mehmet BARCA (Ankara Sosyal Bilimler Ünv.),
Prof.Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Ünv.), Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ (Uludağ Ünv.),
Doç. Dr. Abdullah AYDIN (Kastamonu Ünv.), Doç.Dr. Abdulmuttalip ARPA (İstanbul Sabahattin Zaim Ünv.),
Doç. Dr. Abdullah DUMAN (Van Yüzüncü Yıl Ünv.) Dr. Öğr. Üyesi Abdulhakim BEKİ (İstanbul Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Bilal BAĞIŞ (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN (Bingöl Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK (Muş Alparslan Ünv.) Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ (Bingöl Ünv.),
Dr. Adil BOR (DİB Haseki Eğitim Merkezi).

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof.Dr. Abdullah ÇELİK (Harran Ünv.), Prof.Dr. Abdullah DİKEN (Konya Necmettin Erbakan Ünv.),
Prof.Dr. Ahmet GÜRBÜZ (Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Cemalettin ERDEMCI (Siirt Ünv.), Prof.Dr. Eşref TAŞ (Siirt Ünv.),
Prof.Dr. Gıyasettin ARSLAN (Fırat Ünv.), Prof.Dr. H. İbrahim BULUT (İstanbul Ünv.), Prof.Dr. Hikmet TAN (Bingöl Ünv.),
Prof.Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Ünv.), Prof.Dr. İbrahim ÇAPAK (İstanbul Ünv./ Bingöl Ünv.),
Prof.Dr. Mehmet BARCA (Ankara Sosyal Bilimler Ünv.), Prof.Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Ünv.),
Prof.Dr. Muhsin HALİS (Sakarya Ünv.), Prof.Dr. Nazım HASIRCI (Dicle Ünv.), Prof.Dr. Orhan BAŞARAN (Bingöl Ünv.),
Prof.Dr. Ramazan SOLMAZ (Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Sahip BEROJE (Van Yüzüncü Yıl Ünv.),
Prof.Dr. Yılmaz BİNGÖL (Yıldırım Beyazıt Ünv.), Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ (Uludağ Ünv.),
Prof.Dr. Nusrettin BOLELLİ (Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Abdullah TAŞKESEN (Bingöl Ünv.),
Doç. Dr. Abdullah AYDIN (Kastamonu Ünv.), Doç.Dr. Abdulhakim KOÇİN (TBMM),
Doç.Dr. Abdulnasır SÜT (Bingöl Ünv.), Doç.Dr. Enver ARPA (Ankara Sosyal Bilimler Ünv.),
Doç.Dr. Metin YİĞİT (Dicle Ünv.), Doç.Dr. Mustafa AGÂH (Bingöl Ünv.),
Doç. Dr. Vehbi TÜREL (Bingöl Ünv.), Doç. Dr. Abdülaziz KARDAŞ, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAYINTU (Bingöl Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Bilal BAĞIŞ (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN (Bingöl Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Muhittin ÖZDEMİR (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ (Bingöl Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Sezayi KÜÇÜK (Sakarya Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ (Bingöl Ünv.), Abdullah DEMİR (Bingöl Ünv.).

Bingöl Araştırmaları Dergisi, yılda iki sayı olarak yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Bingöl Araştırmaları Dergisi, SOBİAD, Google Scholar, İdealonline ve İSAM veri tabanları tarafından taranmaktadır. Bu dergi, Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezinin ilmi katkısı ve Bingöl Belediye Başkanlığının desteğiyle yayımlanmaktadır.

ISSN: 1309-369X

Dizgi ve İçdüzen: Ankara Dizgi Evi

Baskı: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Basım: Bahar 2018

e-posta: bingolarastirmalari@gmail.com

Sayı Hakemleri / Referee Board of This Issue

Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ARINÇ Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan KONYAR İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Atilla BATMAZ Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin Ümit ERDEM OTMAN Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Haluk SAĞLAMTİMUR Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sırrı TİRYAKI Bingöl Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

TAKDİM/ Yücel BARAKAZI	5
EDİTÖRDEN/ Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ	7
 Vedat AVCİ-Fatma ESEN-Kemal KIRANŞAN	
BİNGÖL İLİ'NİN FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ.....	9
 Mehmet IŞIKLI	
KURA-ARAS KÜLTÜREL KOMPLEKSİNİN GÜNEY YAYLIMINDA BİNGÖL YÖRESİNİN KONUMU	41
 Mehmet KARAOSMANOĞLU	
SUÇATI URARTU KEMERİ İLE BİNGÖL'ÜN URARTU TARİHİNDEKİ YERİ	51
 Rabia AKARSU	
BİNGÖL VE ÇEVRESİNİN PREHİSTORYASI	57
 Kenan IŞIK	
URARTULAR DÖNEMİNDE BİNGÖL VE ÇEVRESİNİN TARİHİ COĞRAFYASI HAKKINDA YENİ LOKALİZASYON ÖNERİLERİ.....	69
 Gülşah ALTUNKAYNAK	
DOĞU ANADOLU ARKEOLOJİSİNİN ANA HATLARI İÇERİSİNDE BİNGÖL YÖRESİNİN ÖNEMİ.....	83
 Ayşegül AKIN ARAS	
BİNGÖL İLİ OBSİDİYEN KAYNAKLARININ YAKIN DOĞU TİCARETİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ	101
 Oğuz ARAS	
URARTU MADENCİLİĞİ VE BİNGÖL.....	119
 Emsal KOÇERDİN ÖZTÜRK	
PASTORALİZM VE DOĞU ANADOLU.....	125

Buket BEŞİKÇİ-Muhammet AKDOĞAN

ASUR VE URARTU ARASINDAKİ TAMPON DEVLETLER VE BİNGÖL 137

Vedat SEZER-Hazal OCAK

ARKEOLOJİK VERİLERİN IŞIĞINDA

DOĞU ANADOLU HAYVANCILIĞINA KISA BİR BAKIŞ 147

TAKDİM

Muhterem Okurlar,

İslam medeniyeti şehirle özdeşleştiği için şehrin imar ve planlaması büyük bir önem arz eder. İmar ve planlama, maddî kültürün en önemli ayaklarıdır. Bu kültürün İslam medeniyetinin şehir perspektifi doğrultusunda şekillenmesi önemlidir. Belediyecilik hizmeti yapılırken yalnızca maddî kültürün ihdası noktasında çaba sarf edilmemeli, şehrin manevi kültürü hakkında da araştırmalar yapılmalı, ilgili çalışmalar projelerle desteklenmelidir. Bingöl tarihiyle alakalı yapılmış çalışmalar sınırlı düzeydedir. Dolayısıyla başta akademik camia olmak üzere Bingöl'e gönül vermiş her araştırmacının sahaya inmek suretiyle Bingöl'le alakalı çalışmalar yapması zorunluluk arz eder. Bingöl Belediyesi olarak gerek şehrin imar ve inşası gerekse manevi kültürünün araştırılması hususunda özel bir çaba sarf ettik. Bingöl Araştırmaları Dergisi'ne sağladığımız destek bu hassasiyetin önemli göstergesidir.

"Arkeoloji" özel sayısıyla yayınlanan *Bingöl Araştırmaları Dergisi*'nin bu yeni sayısının bende yarattığı heyecanı sizlerle paylaşmanın sevincini yaşıyorum. Zira bu sayıda yer alan makaleler, Bingöl'ümüzün en eski dönemlerine yani Eski Çağ tarihine ışık tutacak, şehrimizin söz konusu dönemine dair tarihsel sürecini ilim âleminin ilgisine sunan birbirinden kıymetli çalışmalar ihtiva etmektedir. Bu yazılar, bize şehrimizin ne kadar eski bir geçmişe ve ne derece önemli bir yere sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Şehrimiz açısından büyük fayda ihtiva eden bu tür çalışmaların bir parçası olmak bizi ayrıca mutlu etmektedir. Bize bu imkânı sundukları için *Bingöl Araştırmaları Dergisi*'nin hamisi ve Onursal Editörü Sayın Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK Bey'e ve dergi editörleri ile değerli yazılarıyla dergimize katkı sunan saygıdeğer ilim adamlarına teşekkür ediyorum.

Yücel BARAKAZİ
Bingöl Belediye Başkanı

EDİTÖRDEN

Değerli Okurlar,

Son yıllarda Bingöl ilini merkeze alan çalışmaların sayısında bariz bir şekilde artış olduğu görülmektedir. Bu çerçevede söz konusu araştırmaları desteklemek, akademik camianın dikkatini Bingöl hakkında yapılacak çalışmalara çekmek bir vefa borcu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bingöl Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi ekibi olarak bu ilgi ve çalışmaların artması için çok özel konularda çeşitli panel, konferans ve sempozyumlar düzenlemek suretiyle uzun zaman dilimine yayılacak olan bu çalışmaların devam etmesini hedeflemekteyiz. Bu bağlamda 2017 yılının sonlarında Atatürk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nün kıymetli öğretim üyeleri Prof. Dr. Mehmet İŞIKLI, Mehmet KARAOSMANOĞLU, Arş. Gör. Oğuz ARAS, Arş. Gör. Ayşegül Akın ARAS ve Dr. Gülşah ALTUNKAYNAK'ın destek ve ilmi katkılarıyla "Doğu Anadolu Arkeolojisi ve Bingöl" adlı bir panel düzenlenmiş olup, ilgili panelde sunulan bildiriler genişletilerek ve yeni bir takım çalışmaların da eklenmesi suretiyle Bingöl'ün İlk Çağ ve arkeolojisi ile ilgili muteber bir çalışma ortaya çıkmış oldu. Bu sayımızda panel ile vasıl olunan bulgular ve fikirler yayınlanmak suretiyle akademik camianın ve toplumun istifadesine sunulmaktadır.

Başta Üniversite Rektörümüz Sayın Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK ve derginin maddi-manevi sorumluluğunu üstlenen Belediye başkanımız Yücel BARAKAZI olmak üzere, bu çalışmanın her aşamasında büyük bir gayret ve ilgi ile yer alan Prof. Dr. Mehmet İŞIKLI ve ekibine, hakem heyetine, danışma kurulu üyelerine ve adlarını burada zikredemediğimiz kıymetli dostlara en içten dileklerle teşekkür ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ

KURA-ARAS KÜLTÜREL KOMPLEKSİNİN GÜNEY YAYLIMINDA BİNGÖL YÖRESİNİN KONUMU

Mehmet IŞIKLI*

Özet

Kura-Aras kültürü, dağlık Doğu Anadolu ve civar bölgelerinin Erken Tunç Çağlarını büyük oranda karakterize eder. Coğrafi ve kronolojik açıdan çok büyük olan bu kültür, kendine özgü kültürel materyale sahiptir. Kültürün en temel sorunlarından biri de ana yurdu ve yayılım sürecidir. Özellikle kültürün güneye yayılımı ve Doğu Akdeniz'e ulaşması çokça tartışılmıştır. Bu yayılımda Bingöl ve ona komşu topraklar önemli role sahip olmalıdır. Ne yazık ki bu yöreler arkeolojik açıdan çok az bilinen topraklardır. Makale, bu konudaki verileri genel olarak değerlendirme amacındadır.

Anahtar Kelimeler: Kura – Aras Kültürü, Bingöl, Yayılım, Doğu Anadolu.

THE LOCATION OF BİNGÖL PROVINCE IN SOUTHERN EXPANSION OF KURA – ARAXES CULTURAL COMPLEX

Abstract

Kura-Araxes Culture has been characterized the Early Bronze Ages of mountainy Eastern Anatolia and its neighbor regions mostly. This cultural phenomenon has possession of geographical and chronological greatness. It has distinctive cultural materials. One of the essential problems of this cultural complex is its origin and expansion. Particularly southern expansion of it is more problematic. Bingöl province where not very well known archaeologically might have been has an active role in its southern expansion and reached to costs of Eastern Mediterranean. The main aim of this article is to evaluate the datum in this subject generally.

Keywords: Kura – Araxes Culture, Bingöl, Expansion, Eastern Anatolia

Ülkemiz topraklarının 5'te 1'ini oluşturan Doğu Anadolu Bölgesi, sahip olduğu olumsuz iklim ve çevre koşullarına karşın, eşsiz konumu nedeniyle her dönemde insan gruplarının ilgi odağı olmuştur. Yüksek dağ sıraları arasında uzanan alçak, dar, düz alanlar, akarsu vadileri, yüksek platolar ve yaylalar bu bölge topografyasının ana figürleridir.¹ Sahip olduğu engebeli ve yüksek coğrafi yapı nedeniyle, bölgenin iklim koşulları da son derece serttir. Uzun ve kar yağışlı kışların, kısa ama kurak ve sıcak yazların hüküm sürdüğü karasal

* Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, mehmet.isikli@gmail.com

1 Sırrı Erinç, Doğu Anadolu Coğrafyası, 1953, s.1; Tevfik Tarkan, "Ana Çizgileriyle Doğu Anadolu Bölgesi ve Çevresi" 50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi, Cilt I Erzurum, Atatürk Üniversitesi 1974, s. 7.

iklim, bölgeye hâkim olsa da son yıllarda değişen çevre ve iklim koşulları nedeniyle, artık dağlık Doğu Anadolu'da da çok sert ve yağışlı kışlardan söz edilmez. Bu duruma rağmen, dağlık yöre, hâlihazırda sahip olduğu akarsu sistemleri nedeniyle hem Mezopotamya'nın hem de Güney Kafkasya'nın su deposu durumundadır. Yakın Doğu'nun en büyük akarsuları olan Fırat, Dicle, Kura ve Aras Nehirleri kaynaklarını bu yüksek kar yağışlı topraklardan almaktadır.

Bölge genelinden konumuz olan Bingöl özelindeki coğrafi özelliklere geldiğimizde, doğal olarak benzer bir manzara ile karşılaşmaktayız. Yaklaşık yüksekliği, 3000 m civarında olan dağların çevrelediği Bingöl yöresinde, 2000 m yükseklikte, yaylalar ve yüksek platolar yer alır. Yerleşime uygun ovalar ise son derece sınırlıdır. Bingöl Ovası dışında, Genç, Sancak ve Karlıova diğer önemli alçak ve düz alanlardır. Ne yazık ki bu alanlar da arkeolojik anlamda araştırılmış, iyi bilinen bölgeler değildir.

Dağlık Doğu Anadolu toprakları, Mezopotamya, Kuzeybatı İran, Güney Kafkasya, Doğu Karadeniz ve Orta Anadolu düzlüklerinin arasında, önemli bir konuma sahiptir. Hemen her dönemde, Yakın Doğu'nun en önemli kültür bölgeleri olan bu topraklarda, tarihsel süreç boyunca gelişen uygarlıklar ve kültürler, doğal olarak Doğu Anadolu'yu da etkilemiştir. Ancak, Bölge, oldukça olumsuz çevre ve iklim koşullarına sahip olduğundan, büyük, gelişkin kültür ve uygarlıklara ev sahipliği yapamadığı gibi yine aynı nedenlerle, komşularından daha geç arkeolojik ve kronolojik süreçler yaşamak durumunda kalmıştır.²

Bölgede arkeolojik süreçlerin hemen hepsinin izi sürülebilse de yöre, arkeolojik anlamda asıl çıkışını, makalemize de konu olan Tunç Çağlarla birlikte yapacaktır. Tunç Çağlar, bilhassa onun en erken evresi olan, Erken Tunç Çağlar, bilindiği gibi Yakın Doğu ve Anadolu genelinde, köklü değişim ve dönüşümlerin yaşanmaya başladığı bir dönemdir.³ Siyasi, toplumsal, askerî, dinî ve teknolojik açıdan yaşanan bu değişim ve dönüşümler, coğrafi ve ekolojik koşullara bağlı olarak, Yakın Doğu'nun tüm bölgelerinde, aynı zamanda, aynı seviyede yaşanmamıştır. Örneğin, kentli uygarlığın birçok ayrıntısına merhaba diyen Mezopotamya dünyasının, kuzey komşusu olan Dağlık Doğu Anadolu, bu süreçte hâlâ tarımcı hayvancı toplulukların, basit köy kültürlerine ev sahipliği yapmaktaydı.⁴

2 Gülşah Altunkaynak. (Yayında); Rabia Akarsu. (Yayında). Ayrıca bkz. Sırrı Tiryaki, "Başlangıçtan Orta Demir Çağı'na Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo - Ekonomik Yapısı", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, XXXVII, 2018, ss. 621-661.

3 Robert Drews. Tunç Çağı'nın Sonu: Askerî Değişim ve Antik Akdeniz'de Çöküş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, İstanbul.

4 Altunkaynak (Yayında).

Yakın Doğu genelinde, bölgeler arası temasların, uzun ve kısa mesafeli ticari ilişkilerin, askerî, siyasi ve dinî güçlerin boy göstermeye başladığı Erken Tunç Çağ sürecini, dağlık Doğu Anadolu Bölgesi'nde, büyük bir kültürel birliktelik karakterize eder. Yakın Doğu Arkeolojisi ile uğraşan birçok araştırmacının ilgisini çeken bu birliktelik, daha çok doğduğu toprakları işaret eden, "Kura-Aras Kültürü" adıyla bilinir. Coğrafi ve kronolojik açıdan ciddi bir büyüklüğe sahip, kendine özgü kültürel unsurları (mimarisi, seramiği, ölü gömme ritüeli, yerleşim düzeni vs.) olan, hareket hâlinde hayvancı ve yerleşik tarımcı halk gruplarının temsil ettiği bu kültürün, en önemli en önemli yayılım alanı da yüksek Doğu Anadolu yaylasıdır.⁵ (Resim 1).

Çok geniş bir coğrafyada ve uzun bir zaman diliminde hüküm süren Kura-Aras kültürü, günümüze, çözüm bekleyen birçok sorun taşımıştır. Bunlardan biri de kültürün köken yeri ve yayılımı sorunudur. Kura ve Aras Nehirlerinin suladığı, verimli topraklarda oluşan kültür, buradan, Kuzeybatı İran'a, Orta Anadolu'ya ve daha güneyde Doğu Akdeniz kıyılarına (Levant düzlüklerine) dek yayılmıştır. Bu yayılımın nasıl olduğu ve sürecin dinamikleri, kültür ile ilgilenen araştırmacıların en çok kafa yorduğu sorulardan biridir (Harita).

Bu yayılım süreci aslında, Yakın Doğu arkeolojisinde yine çokça tartışılan kuzey-güney yönlü Kafkasya – Mezopotamya ilişkileri ile de yakından ilintili bir konudur. Bu temaslar, Paleolitik süreçten itibaren oluşmaya başlar ve Uruk Sömürge Sistemi ile karmaşık ve gelişkin bir yapıya dönüşür. Hammade ve insan merkezli bu ilişki ağı, daha çok Fırat ve Dicle gibi büyük akarsu vadileri boyunca gelişmiştir.⁶ Bu ilişki ağının ayrıntıları, bölgesel ölçekte yapılan kazı ve araştırmalarla, kısmen de olsa aydınlanmıştır. Özellikle bu iki nehir üzerinde inşa edilen barajlar kapsamında gerçekleştirilen arkeolojik projeler, bu açıdan çok önemlidir.

Konumuz olan Kura-Aras kültürünün güney yayılım sürecini bu bakımdan ele alacak olursak, en önemli sorun, kültürün güney sınırınıdır. Bugüne dek yapılan çalışmalar göstermiştir ki kültür, dağlık Doğu Anadolu ile Kuzey Mezopotamya'nın bir parçası olan Güneydoğu arasında, doğal bir sınır olan Toros dağ sırasını aşmamıştır.⁷ Fırat Vadisi boyunca güneyde Urfa yöresine değin güçlü olmayan izler söz konusudur. Kültürün Doğu Akdeniz kıyılarına

5 Mehmet Işıklı, Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü Çok Bileşenli Bir Kültürün Analizi, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2011, 15-23

6 Raphael Greenberg, Giulio Palumbi. "Corridors and Colonies: Comparing Fourth-Third Millennia BC Interactions in Southeast Anatolia and the Levant", Cambridge Prehistory of the Bronze and Iron Age Mediterranean, (Ed.), A. Bernard Knapp, Peter van Dommelen, 2015, 111-138.

7 Işıklı. (Yayımda).

ve Kuzey Suriye'ye, Yukarı Fırat Vadisi'nden, Sivas-Malatya-Maraş-Antakya güzergâhını izleyerek ulaştığını tahmin etmekteyiz.⁸ (Harita)

Kültürün, Erzurum yöresinden güneye doğru yayılımında, ana yurt toprakları olarak kabul edilen, Kura ve Aras Nehir havzalarından, Erzurum Kars Platosu'nun güneyi (Erzurum'un güneyde kalan ilçeleri) ve Bingöl'ün kuzey kesiminin önemli olduğu anlaşılmaktadır. Kura Aras insanların, güneye yani Mezopotamya ve Akdeniz dünyasına açılan kapısı olan, Elâzığ-Malatya yöresine ulaşırken aşması gereken, Tunceli-Erzincan ve Bingöl topraklarıdır. Bu üç il toprakları da arkeolojik araştırmalar açısından, Doğu Anadolu genelinde kalan karanlık noktalar. Bugüne dek bölgede yapılan araştırmalar, belirli kesimlerde yoğunlaşmıştır. Bu kesimler, daha çok belirli ovalar ve nehir vadileridir. Fırat Havzası, bu bakımdan başı çekerken, dağlık ve yüksek kesimler hemen hemen hiç araştırılmamıştır. Odak bölgemiz olan dağlık Bingöl yöresi de ne yazık ki bu kesimlerden biridir.⁹

Bugün bile yayla hayvancılığı için önemli olanaklar sunan Bingöl Yaylası, Şerafettin Yaylası, Genç ilçesindeki Çötele Yaylası, Kiğı ilçesindeki yayla, Karlıova'daki Hırhal Yaylası, Adaklı'da Karer Yaylası ve Dağdüzü Yaylaları, olasılıkla M.Ö. III. bin yıl süresince de pastoral-yaylacı gruplara aynı olanakları sunmuş olmalıdır. Gerek alçak düz ekolojik niş alanlarında, gerekse 2000 m'nin üzerindeki yaylalık düz kesimlerde yapılacak sistemli arkeolojik araştırmalar, bu yönde önemli sonuçlar verecektir. Fakat şimdilik, bölgeye dönük Kura-Aras kültürüne dair bilimiz yok denecek kadar azdır. Sadece, kültürün yayılım sınırları içerisinde olması gerektiğini düşünebiliriz.

Mevcut sınırlı arkeolojik çalışmalara dayanarak, Kura-Aras kültürünün, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki gelişim sürecini, üç alt bölgede incelemekteyiz: Yukarı Fırat Havzası, Erzurum-Kars Platosu ve Van Gölü Havzası. Bunlardan en iyi araştırılan ve iyi bilinen alt kültür bölgesi, Yukarı Fırat Havzası bir diğer ismiyle Elâzığ – Malatya Bölgesi'dir. Bölge, kabaca bugünkü Elâzığ ve Malatya illeri dışında Erzincan, Tunceli ve Bingöl topraklarını içermektedir. Konumuza oluşturan Bingöl yöresi, Erzurum-Kars Bölgesi'ne oldukça yakın olmakla birlikte, "doğal yöreler" kritiğine dayalı olarak bu alt bölge sınırları içerisine dâhil edilmektedir. Elâzığ-Malatya Bölgesi sınırları içerisinde değerlendirilen, Tunceli ve Bingöl illeri, Doğu Anadolu'da en az araştırılan bölgelerin başında

8 Işıklı, Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü'nün Karaz, Pulur, Güzelova Malzemesi Işığında Tekrar Değerlendirilmesi, s.521

9 Mehmet Işıklı. "The Development of the Kura Araxes Culture in Eastern Anatolia: Problems, Determinations and Suggestions", International Symposium on East Anatolia—South Caucasus Cultures, Proceedings I (Ed.) Mehmet Işıklı – Birol Can, 2015, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle s.243.

gelmektedir¹⁰. Konu edindiğimiz Bingöl yöresi, bu açıdan çok daha sıkıntılıdır. Bölgenin arkeolojik araştırma tarihçesine baktığımızda, hiç sistematik kazının yapılmadığı bu topraklarda, birkaç yüzey araştırmasından öteye gidilmediğini görmekteyiz. Seksenli yılların ortalarında başlayan ve 3 sezon devam eden sistemli yüzey araştırmalarının¹¹ yanı sıra, münferit bazı araştırma ve tez çalışmalarının dışında veriye sahip değiliz.¹²

Bugüne değin yapılan sınırlı araştırmalarda, ne yazık ki kültüre dair somut bir veriye ulaşılamamıştır. Bölgeye en yakın ve iyi araştırılan yöreler olan, Erzurum ve Pasinler Ovaları, Yukarı Fırat Havzası'ndaki Altınova ve Muş Ovası dikkate alındığında, bölgenin potansiyeli açıkça görülecektir. Bunun yanı sıra, bölgenin sahip olduğu coğrafi özellikleri ve özellikli konumu da göz önüne alınırsa, Bingöl topraklarının, kültür ve kültürün yayılımı açısından kilit role sahip olması gerektiği açıktır. Buradaki temel problem, sistematik ve bölgesel ölçekteki çalışmaların, Doğu Anadolu genelindeki azlığıdır.

Sonuç olarak, konu edindiğimiz Bingöl yöresinin de dâhil olduğu geniş bir kesim, Kura-Aras kültürüne ait yerleşim dağılımının ve kültürün yayılım haritasının ortaya konulacağı bir tabloda, karanlık, geniş bir dağlık kuşak olarak kalacaktır. Kültürün yayılımının gösterdiği genel karakteristik özellikler göz önüne alındığında, dağlık yüksek kesimlerin ve yaylalık alanların da en az ovalar ve vadiler kadar, Kura-Aras toplulukları için ilgi alanı olduğu açıktır. Bu halkların yarı göçer hayvancı ve tarımcı topluluklar olması nedeniyle, verimli düz alanlar (ovalar ve vadiler) kadar, uzun süre yeşilliğini koruyan otlakları bünyesinde barındıran, dağlık yüksek kesimlerin de yerleşim alanı olarak tercih edilmesi şaşırtıcı olmayacaktır. Kaldı ki konu edindiğimiz Bingöl yöresi toprakları, her açıdan bu koşulları taşımaktadır. Bölgeye dönük temel arkeolojik problemleri ve Kura-Aras kültürünün güneye yönelik yayılımına dair var olan soruları çözüme kavuşturacak olan tek şey, bölge genelinde artacak sistematik arkeolojik projelerdir.

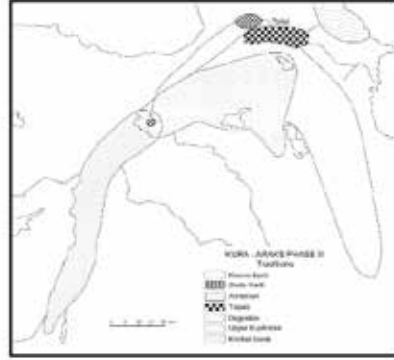
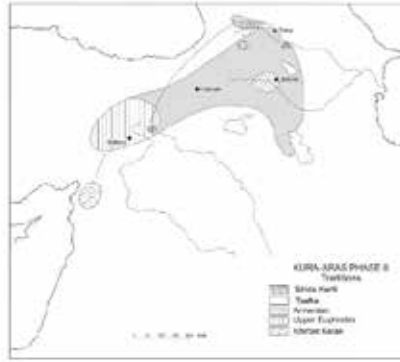
-
- 10 1984 yılında İmikuşağı kazısı projesinde V. Sevin Elâzığ, Tunceli, Bingöl illerini kapsayan bir yüzey araştırması gerçekleştirmiştir fakat amaç daha çok Demir Çağ ve Urartu yol şebekesi üzerinedir. Araştırılan alan ise Karakaya Baraj Gölü'ne yakın Fırat'ın daha çok doğu kesimidir. Ne yazık ki bu araştırmada konumuz olan E.Tr. yayılımına dönük herhangi bir veri yer almaz. V.Sevin, "Malatya, Elâzığ, Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1985", IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1986, 279 vd.
- 11 Veli Sevin, "Elâzığ Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1986", V. Araştırma Sonuçları Toplantısı, II, Ankara, 6-10 Nisan, 1987, s. 1-44; Veli Sevin, "Elâzığ, Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1987", VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 23-27 Mayıs, 1998, s. 451-500
- 12 Hasan Bahar, "Elâzığ, Bingöl ve Tunceli İllerinde Prehistorik Araştırmalar, 1987", VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 23-27 Mayıs, 1988, s. 501-528; Serkan Erdoğan, Yazılı ve Arkeolojik Verilere Göre MÖ II. ve I Bin Yılda Bingöl ve Tunceli Yöresi, (Yayınlanmamış Dok.Tezi), Ankara, 2015

KAYNAKÇA

- AKARSU, R., "Bingöl ve Çevresinin Prehistoryası", (Yayında).
- ALTUNKAYNAK, G., "Doğu Anadolu Arkeolojisinin Ana Hatları ve Bingöl Yöresi", (Yayında).
- BAHAR, H., "Elâzığ, Bingöl ve Tunceli İllerinde Prehistorik Araştırmalar, 1987", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 23-27 Mayıs, (ss. 501-528) Ankara 1988.
- DREWS, R., *Tunç Çağı'nın Sonu: Askeri Değişim ve Antik Akdeniz'de Çöküş*, Çev.: Tolga Ersoy ve Gürkan Ergin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- ERDOĞAN, S., *Yazılı ve Arkeolojik Verilere Göre MÖ II. ve I Bin Yılda Bingöl ve Tunceli Yöresi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2015.
- ERİNÇ, S., *Doğu Anadolu Coğrafyası*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1953.
- GREENBERG, R., Palumbi G., "Corridors and Colonies: Comparing Fourth-Third Millennium BC Interactions in Southeast Anatolia and the Levant", *Cambridge Prehistory of the Bronze and Iron Age Mediterranean*, A. Bernard Knapp, Peter van Dommelen (Ed.), (ss. 111-138), 2015. ISBN: 9781139028387
- IŞIKLI, M., *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü'nün Karaz, Pulur, Güzelova Malzemesi Işığında Tekrar Değerlendirilmesi*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), İzmir.
- IŞIKLI, M., *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü Çok Bileşenli Bir Kültürün Analizi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2005.
- IŞIKLI, M., "The Development of the Kura Araxes Culture in Eastern Anatolia: Problems, Determinations and Suggestions", *International Symposium on East Anatolia—South Caucasus Cultures, Proceedings I*, Mehmet Işıklı – Birol Can (Ed.), Cambridge Scholars Publishing, (ss. 241-250). UK:Newcastle 2015.
- IŞIKLI, M., "The "Border, Frontier And Boundary" Concept Within The Kura-Araxes Cultural Phenomenon", (Yayında).
- SEVİN, V., "Malatya, Elâzığ, Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1985", *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (ss. 279 vd.), Ankara 1986.
- SEVİN, V., "Elâzığ Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1986", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II, 6-10 Nisan, (ss. 1-44), Ankara 1987.
- SEVİN, V., "Elâzığ, Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1987", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 23-27 Mayıs, (ss. 451-500), Ankara 1998.
- TARKAN, T., "Ana Çizgileriyle Doğu Anadolu Bölgesi ve Çevresi" *50. Yıl Armağanı: Erzurum ve Çevresi, Cilt I, Atatürk Üniversitesi Yayınları*, (ss. 7-22), Erzurum 1974.
- TİRKYAKI, Sırrı, "Başlangıçtan Orta Demir Çağı'na Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo - Ekonomik Yapısı", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, XXXVII, 2018, s. 621-661.

Resim 1 : Kura Aras Kültürü Yayılım Alanı ve Bingöl.

Resim 2: Sagona' ya Göre Kura-Aras Yayılım Haritaları.

Resim 3: Kura – Aras Kültürüne Ait Materyaller.

